

## ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

*О. Капліна*

*Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого  
(Харків, Україна)*

Принцип законності займає в кримінальному судочинстві одне з центральних місць, оскільки стосується всіх стадій і інститутів кримінального процесу, всіх його суб'єктів, поширюється на всі процесуальні дії і рішення, характеризує всі грані процесуальної діяльності і процесуальних відносин, пронизує всі інші принципи і значною мірою сприяє їх фактичній реалізації. Принцип законності в кримінальному процесі – це вимога нормативного характеру, яка зобов'язує суд, суддю, прокурора, слідчого, орган дізнання, особу, яка провадить дізнання, неухильно, і точно виконувати всі норми Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, кримінального і кримінально-процесуального законодавства.

Реалізація принципу законності передбачає широкий діапазон юридичного мислення, високу професійну культуру правозастосовних органів, пов'язану з умінням адекватно тлумачити закон, застосовувати його в точній відповідності з його "буквою" і "духом". Таким чином, тлумачення є необхідним і важливим елементом процесу реалізації норм кримінально-процесуального права, а також умовою дотримання законності кримінально-процесуальної діяльності, забезпечення прав і законних інтересів осіб, які залучаються до орбіти кримінального судочинства.

Хоча проблеми тлумачення норм права завжди перебували в центрі уваги юридичної науки, а теорія тлумачення пройшла тривалий шлях свого розвитку, проте ученими ще не вироблена струнка загальна система рекомендацій, спрямованих на те, щоб озброїти правозастосувальників правилами рекомендаційного характеру, які б встановлювали єдині критерії розуміння і аналізу тексту нормативно-правового акта. Крім того, глобальні зміни, що відбуваються в нашій державі, дали новий імпульс до активізації наукової думки у галузі проблем тлумачення норм права, у тому числі і з урахуванням особливостей функціонування окремих галузей права, предмета і методу їх правового регулювання, галузевих принципів.

Процес тлумачення норм різних галузей права, спираючись на загальні закономірності, розроблені теорією держави і права, водночас має свої особливості. Особливістю тлумачення норм кримінально-процесуального права є те, що застосовуються вони в "органічному взаємозв'язку" із застосуванням норм права кримінального. До відмітних особливостей можна також віднести характер самих правовідносин, у рамках яких відбувається процес правореалізації. Враховуючи публічно-правове начало, властиве кримінальному судочинству, специфічною особливістю кримінально-процесуальних правовідносин є участь у них представника державної влади, наділеного владними повноваженнями. На відміну від способів реалізації норм права особами, залученими до орбіти кримінального судочинства, процесу правозастосування органами, наділеними від імені держави владними повноваженнями, властиві особливі ознаки, однією з яких є те, що його завершальним етапом є винесення індивідуального правового рішення (акта застосування права).

Тлумачення норм кримінально-процесуального права також повинне здійснюватися з урахуванням основних засад кримінального судочинства, з урахуванням необхідності забезпечення прав і свобод особи, яка залучається до орбіти кримінального судочинства, з урахуванням правотлумачної практики Європейського суду з прав людини та норм моралі.

Здійснюючи тлумачення норм кримінально-процесуального права, правозастосовник має в своєму арсеналі вироблені юридичною наукою і практикою спеціальні способи. Спосіб тлумачення норм права – це сукупність відносно відособлених прийомів і правил, за допомогою яких суб'єкт, що тлумачить норму права, розкриває смисл (суть, зміст) норми права з метою правильного і уніфікованого її розуміння і застосування.

Спосіб тлумачення визначається, з одного боку, характером неясності, що виникла в нормі права. А з іншого боку – характером тих знань, які застосовує суб'єкт, що тлумачить право, для усунення цієї неясності в нормі права. Таким чином виходить, що кожен спосіб тлумачення має свої правила, які дозволяють використовувати для з'ясування смислу норми права, що тлумачиться певну галузь знань: лінгвістику, логіку, історію, юриспруденцію, філософію та інші.

У юридичній літературі виділяється цілий ряд способів тлумачення норм права. Причому загально визнаним і незаперечним є лише один – граматичний (філологічний). Інші вказані в юридичній літературі способи визнаються не всіма авторами. До них належать такі способи, як спеціально-юридичний, семантичний, логічний, функціональний, систематичний, телеологічний, юридико-джерелознавчий, політичний (історико-політичний), еволютивний, термінологічний, аналітичний, синтетичний, етичний, соціологічний способи, тлумачення за аналогією.

Проблема способів тлумачення норм права є не чужою і зарубіжній юриспруденції. Дискусії про необхідність виділення спеціальних способів тлумачення норм права, їх кількості, суті, послідовності застосування ведуться і зарубіжними ученими. Спробуємо уточнити, що розуміють автори під тими способами, існування яких вони відстоюють.

**Філологічний спосіб тлумачення** має різні найменування – мовний, граматичний, текстовий (текстуальний), словесний. Проте, незважаючи на відмінність назв, всі автори єдині в тому, що це сукупність прийомів тлумачення, спрямованих на встановлення за допомогою мовних засобів і їх внутрішньотекстових зв'язків смислових параметрів норми права, які дозволяють адекватно розкрити конкретний її зміст і виражену в ній волю законодавця.

**Систематичний (системний) спосіб** – сукупність прийомів, за допомогою яких встановлюється місце тлумаченої норми в системі права, а також виявляються її зв'язки з іншими правовими нормами. Необхідність виділення такого способу тлумачення обумовлена системністю права, яка передбачає, що всі норми права пов'язані між собою і кожна з них займає в цій системі чітко визначене місце. Без виявлення місця норми права в системі часом неможливо зрозуміти справжній смисл тлумаченої норми права, а значить правильно застосувати її.

**Історичний (політичний, історико-політичний) спосіб** є сукупністю таких прийомів, які дозволяють з'ясувати смисл тлумаченої норми з урахуванням історичної обстановки часу її ухвалення, а також, можливо, і суспільно-політичних умов часу ухвалення або самої норми, або всього нормативно-правового акта в цілому, політичних чинників, що зумовили появу акта і вплинули на волю законодавця, щоб зрештою правильно з'ясувати зміст тлумаченого припису і вирішити питання про можливість його реалізації в сучасних умовах.

**Семантичним способом** (від греч. *sēmantikos* – що позначає) є більш поглиблене вивчення значення мовних виразів. Його існування як способу тлумачення обґрунтовується у зв'язку з необхідністю тлумачення двомовного тексту Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і багатомовністю держав, що її ратифікували.

**Логічний спосіб**, на думку прихильників його виділення, ґрунтується на застосуванні законів формальної логіки (тотожності, протиріччя, виключеного третього і достатньої підстави). За допомогою цих законів і відбувається проникнення в смисл норми права, що тлумачиться.

**Спеціально-юридичний спосіб тлумачення** – це дослідження техніко-юридичних засобів і способів викладу волі законодавця, засноване на спеціальних знаннях юридичної науки і перш за все юридичної техніки.

**Функціональний спосіб** ґрунтується на урахуванні умов і чинників, при яких реалізується норма права. Зокрема, конкретно-історичні аспекти реальності, соціальні умови (політичні, етичні, побутові тощо), особливості місця, часу та інші обставини. При функціональному тлумаченні використовуються оцінки і аргументи, що відносяться до сфери політики, правосвідомості, моралі, оскільки за допомогою даного способу зокрема тлумачаться оцінні поняття. Функціональний спосіб тлумачення іменується вченими також еволютивним, динамічним, соціологічним, реалістичним.

**Телеологічний спосіб** спрямований на встановлення мети видання норми права або нормативно-правового акта, в якому тлумачена норма міститься. Без з'ясування цілей видання акта – безпосередніх, віддалених, кінцевих ускладнюється ухвалення правильного рішення правозастосовником.

**Юридико-джерелознавчий спосіб** тлумачення (або "метод аналізу джерел норм права"), виділяється В.С. Нерсесянцем и В.М. Сирих. На думку учених, перша процедура, з якою починається тлумачення норми права, зводиться до того, щоб упевнитися в достовірності норми права і достовірності тексту нормативно-правового акта.

**Соціологічний спосіб** передбачає з'ясування ставлення до закону з боку тих, кому він адресований, шляхом використання соціологічних спостережень, порівнянь, вибіркового опитувань, тестування, матеріалів юридичної практики і т.д.

Проте, необхідно зазначити, що незважаючи на різноманіття способів тлумачення норм права, що виділяються ученими, залишаються недостатньо розробленими уніфіковані підходи до визначення їх кількості, усередині способів не вироблені правила тлумачення, які озброїли б правозастосовну практику типізованими зразками, застосовуючи які можна успішно досягти мети тлумачення. Цілий ряд чинників, що викликають необхідність тлумачення норм кримінально-процесуального права, які вже були розглянуті, зростаючі потреби правозастосовної практики, професійна заінтересованість у вдосконаленні правотлумачної діяльності – все це обумовлює необхідність звернення до детальнішого розгляду конкретних способів тлумачення норм кримінально-процесуального права.